

Bouwhistorisch onderzoek in de Molenstraat

CeesJan Frank

In het voorjaar van 2004 is in opdracht van de gemeente Lochem een bouwhistorische verkenning uitgevoerd in het pand Molenstraat 16. Dit huis, één van de oudste in de Lochemse binnenstad, maakte oorspronkelijk deel uit van een stadsboerderij. In de tweede helft van de 19de eeuw werd een gedeelte van het voorhuis tot winkel verbouwd ten behoeve van de bakkerij die al sinds jaar en dag in het pand was gevestigd. Aan deze verbouwing herinnert nog de karakteristieke houten winkelpui in de voorgevel. In 1991 heeft het pand vanwege de hoge historische waarde een plaats gekregen op de gemeentelijke monumentenlijst.

Op het moment van het onderzoek stond het monument al enkele jaren leeg en was het in afwachting van een ingrijpende renovatie. De nieuwe bestemming (een grote winkelruimte, een appartement in de kap en appartementen in een nieuw gebouw op het achtererf) zou veel veranderingen gaan brengen voor het historische gebouw. Als voorbereiding op en ter ondersteuning van het herontwikkelingsproces werd de verkenning uitgevoerd met het doel duidelijkheid te verschaffen in de daadwerkelijke cultuurhistorische kwaliteiten van het monument. Met behulp van de onderzoeksresultaten konden verantwoorde keuzes worden gemaakt omtrent verwijdering, verandering en behoud van mogelijk waardevolle onderdelen. Het onderzoek gaf tevens een beeld van de bouwhistorische ontwikkeling van het gebouw. In dit artikel wordt verslag gedaan van de belangrijkste onderzoeksresultaten. Het is het verhaal van de ontdekking van een huis, dat een bijna 400-jarige geschiedenis achter de rug heeft.

Historisch-stedenbouwkundige context

Het onderzochte pand bevindt zich in de Molenstraat, één van de historische hoofdstructuren in de middeleeuwse kern van Lochem. De straat maakt deel uit van het stelsel doorgaande landwegen, op de kruising waarvan in de vroege middeleeuwen de nederzetting

Lochem moet zijn ontstaan. Bij de kruising van de doorgaande handelsroutes werd al rond 900 een houten kerkje gebouwd. In 1233 ontving de kleine nederzetting van Graaf Otto II stadsrechten. De 14de eeuw bracht veel voorspoed. Niet alleen kreeg de stad marktrechten, een teken van de groeiende economische betekenis, in 1330 werd de naar het westen toe sterk uitgebreide stad ommuurd. In dezelfde eeuw werd de oude Gudulakerk uitgebouwd tot een opvallende gotische kruisbasiliek.

Eén van de oude handelswegen was de weg van Zutphen naar Westfalen. Het vermoeden bestaat, dat deze oorspronkelijk liep via de Smeestraat, 't Ei en het Hoogestraatje. Aan het einde van de 13de eeuw werd aan de Berkel een watermolencomplex gebouwd.

Om deze vanuit het hart van Lochem gemakkelijk te kunnen bereiken werd de Molenstraat aangelegd, die al gauw de functie van doorgaande structuur overnam van het Hoogestraatje. In de vorm en richting van de percelen in dit deel van de Lochemse binnenstad was deze ontwikkeling tot ver in de 20ste eeuw nog afleesbaar. Helaas is door vergaande sloop van het merendeel van de historische bebouwing in de Molenstraat en het Hoogestraatje ook de oude, in wezen nog middeleeuwse verkavelingsstructuur verloren gegaan. Toen Lochem in 1330 werd ommuurd was de Molenstraat al een zo belangrijke hoofdstraat

geworden, dat bij de toegang een stadspoort werd gebouwd.

De bebouwing aan de Molenstraat

Als we de oudste stadsplattegronden van Lochem mogen geloven kende de Molenstraat al in de 16de eeuw een intensieve, op de straat gerichte bebouwing. Langs de straat vestigden zich in de middeleeuwen handeldrijvende kleinstedelijke burgers en stadsboeren, veelal in eenvoudige vakwerkhuizen met houten topgevels. Als gevolg van de grote stadsbrand van 1615 zijn van de middeleeuwse huizen in Lochem nauwelijks restanten behouden gebleven. De verwoestende gevolgen van de brand doen vermoeden, dat een groot deel van de Lochemse huizen geheel in hout was opgetrokken. Het betrof vakwerkhuizen met eikenhouten gebint- en kapconstructies en met stro gedekte daken. De vakken in de vakwerkgevels waren opgevuld met vlechtwerk, dat aan de buitenzijde met leem was afgestroken.

Slechts een handvol voorname huizen, de kerk, het stadhuis, de kloosters en de stadsmuren waren in baksteen opgetrokken. Ook na de stadsbrand bleef dit beeld voortbestaan. Tot ver in de 18de eeuw werd het stadsbeeld bepaald door vakwerkhuizen met houten topgevels, hier en daar afgewisseld door een geheel bakstenen huis. Dit zien we ook nog op de oudste

Voorgevel Molenstraat in juni 2004

afbeelding van de Markt, getekend door Jan de Beijer in 1743. Tot voor enkele jaren stonden ook in de Molenstraat nog enkele oude huizen met resten van vakwerkmuren, die uiteindelijk door sloop zijn verdwenen.

In de loop van de 18de eeuw kwam het versteningsproces, mede door regelgeving van de stedelijke overheid, op gang. Oude en nieuwe vakwerkconstructies werden van stenen vullingen voorzien; soms werden de oude voorhuizen verhoogd met een verdieping en nieuw opgetrokken in baksteen, terwijl de lagere achterhuizen hun oorspronkelijke constructies behielden. Ook verrezen er nieuwe, geheel in steen opgetrokken huizen.

Wat bleef waren de smalle diepe bouwkavels en de nauwe gangen tussen de huizen, de zogenaamde osendrops. In deze smalle druiptgangen werd het regenwater opgevangen, afkomstig van de daken, die vroeger nog geen goten bezaten. Ook hadden ze de functie van brandgang. De bredere osendrops dienden ook als gang naar de ach-

tererven.

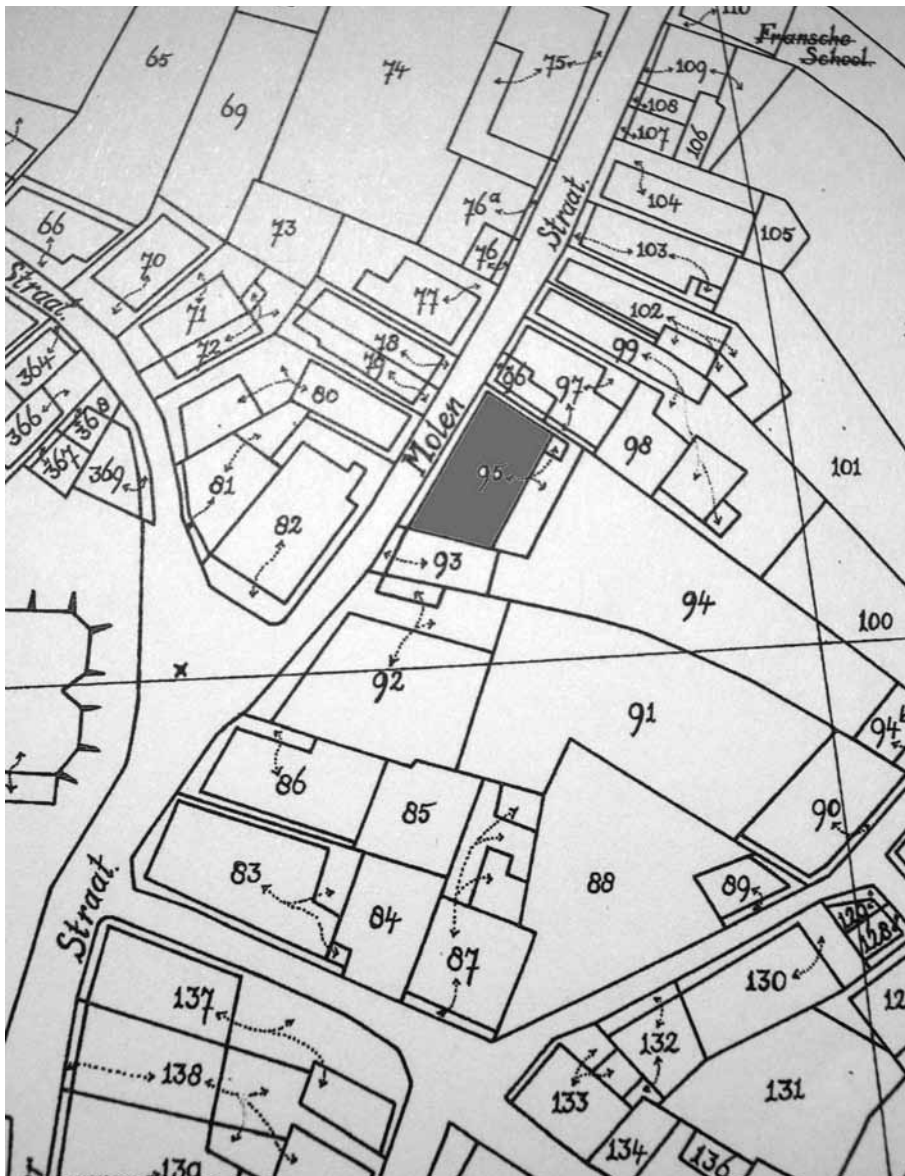
Beknopte geschiedenis van Molenstraat 16

Er is ten behoeve van het bouwhistorisch onderzoek geen uitgebreid archiefonderzoek gedaan naar de bewonersgeschiedenis van Molenstraat 16, omdat dit voor het doel van het onderzoek niet noodzakelijk was. Wel is oud beeldmateriaal, zoals kaarten, plattegronden, foto's en bouwtekeningen, bestudeerd. Uit het bouwhistorisch onderzoek is gebleken dat het huis oorspronkelijk deel uitmaakte van een groter gebouw, mogelijk een stadsboerderij. De oorsprong van de nog bestaande bouwonderdelen gaat zeker terug tot de 17de eeuw. Historisch kaartmateriaal uit de late 16de en vroege 17de eeuw geeft aan dat in die periode al een heel intensieve bebouwing aanwezig was aan weerszijden van de Molenstraat. Hoewel de kaarten niet zeer gedetailleerd zijn, is er wel uit op te maken dat de bebouwing een wisselend beeld van smalle diepe huizen en brede dwarsgeplaatste huizen te zien gaf. Deze situatie is ook nog goed herkenbaar op de

eerste kadastrale kaart van 1832 en ook tegenwoordig nog in de straat te ervaren. Molenstraat 16 behoorde tot de dwars geplaatste huizen (dat wil zeggen dat het met de lange gevel aan de straat staat), waarvan op oude foto's nog het een en ander is te zien.

Volgens de kadastrale gegevens van 1832 was het pand met bijbehorend erf aan de achterzijde in het bezit van de bakker Aalbert van de Riet. Het zeer diepe achterterrein behoorde evenwel aan de winkelier Joachimus Wilhelmus Albertus Nijman, van wie ook het kleine huis aan de Molenstraat was, dat op de rechter zijgevel van Molenstraat 16 aansloot. Dit gebouw was in gebruik als pakhuis. Nijman had zijn winkel aan de overzijde van de Molenstraat. Op de kadastrale kaart uit 1832 is verder te zien dat Molenstraat 16 in deze periode een bredere opzet had dan het huidige pand. Het strekte zich verder uit in zuidelijke richting en omvatte ook een deel van het perceel van Molenstraat 14.

Historische foto's laten de oude

In zwart Molenstraat 16 op de kadastrale kaart van 1832. Het pand was destijds breder dan tegenwoordig

situatie zien van het bredere Molenstraat 16. Rechts van het huidige pand bevond zich nog een heel geveldeel met een kleine lage ingang uiterst rechts en een rond venstertje. Een bredere poort met dubbele deur gaf toegang tot een grote ruimte, die waarschijnlijk als stal in gebruik was. Op een foto uit 1867 zien we de situatie voordat de nog bestaande winkelpui werd aangebracht. In de gevel bevonden zich toen nog enkele grote vensters met schuiframen en luiken en verschillende grote muurankers. Molenstraat 16 heeft lange tijd bakkers gehuisvest. In 1931 vond een ingrijpende verbouwing plaats ter plekke van de bakkerij aan de achterzijde van het pand. Deze verbouwing werd uitgevoerd in opdracht van de heer J.W. Hermsen. Later was hier de winkelwoning annex bakkerij van de

familie Verbeeten gevestigd. Nadat winkel en bakkerij waren gesloten, stond het pand lange tijd leeg. Na de ingrijpende verbouwing in 2005 is de benedenverdieping als speelgoedwinkel in gebruik genomen. Op de verdieping werd een woonappartement gerealiseerd en aan de achterzijde is een nieuw appartementengebouw geplaatst.

De bouwhistorische verkenning
Tijdens dit onderzoek is er in het pand een grondige studie gemaakt van wat de gevels en de bijzondere bouwconstructies ons kunnen vertellen over het ontstaan en de verdere ontwikkeling van het huis. Allerlei details van de gevels, het metselwerk, de balklagen en de kapconstructie zijn onderzocht, gefotografeerd en vergeleken met historisch foto- en kaartmateriaal en oude bouwtekeningen. Er is

gekeken naar de oude metselverbanden en de verschillende soorten baksteen die in de loop der jaren werden toegepast. De restanten van de eiken houtconstructies in gevels en kap leverden veel informatie over de oorspronkelijke verschijningsvorm van het huis, dat een bijzondere opzet moet hebben gehad.

Het pand in het kort

Molenstraat 16 bestond tijdens het onderzoek uit een ondiep voorhuis van één bouwlaag met kap en een eveneens vrij ondiep en iets smaller tweelaags achterhuis, dit laatste van veel jongere datum dan het voorhuis. Het werd namelijk pas in 1931 ter vervanging van een oudere aanbouw opgetrokken. Zuidelijk van het achterhuis was er een smalle steegdoorgang, die in het verlengde lag van de kluis (steeg) binnen de bouwmasa van het voorhuis. Het voorhuis heeft een dwars geplaatst zadeldak, waarvan het achterschild gedeeltelijk was weggebroken omdat het jongere achterhuis hier aansloot. In het voorhuis was er op de begane grond sprake van een zeer eenvoudige indeling, bestaande uit twee ongelijk grote rechthoekige vertrekken, waarvan het zuidelijke oorspronkelijk onder meer de winkelruimte was. In de zuidoostelijke hoek van deze ruimte bevond zich de trap naar de bovenverdieping. Langs de zuidgevel liep over de volle diepte van het voorhuis en een deel van het achterhuis een kluis of inpandig steegdoorgang naar het achtererf.

Het achterhuis had op de begane grond een aantal vertrekken rondom een rechthoekige ingebouwde bakkersoven. Op de verdieping waren er een gang en drie slaapkamertjes. Het vrij jonge achterhuis blijft in dit artikel verder buiten beschouwing.

Metselwerk

Op verschillende plaatsen in het pand zijn aan de stenen muurwerken, voor zover deze niet waren gepleisterd of van andere (moderne) afwerkingsmaterialen voorzien, waarnemingen gedaan. De voorgevel is gemetseld in een

rode machinale baksteen. Dit metselwerk dateert uit het laatste kwart van de 19de eeuw toen ook de houten winkelpui werd aangebracht. De rechter zijgevel (zuidgevel), grenzend aan de kluis is eveneens opgemetseld in een vrij jonge machinale steen. In deze gevel zijn de muurankers zichtbaar, die behoren bij de balken van het belendende pand Molenstraat 14. De indruk bestaat, dat deze gevel als geheel de noordelijke bouwmuur is van dit pand en dus omstreeks 1910 moet zijn ontstaan, toen op dit deels nieuw gevormde perceel een geheel nieuw winkelwoonhuis werd gebouwd.

Van de linker zijgevel was aan de binnenzijde alleen in de zolderverdieping enig metselwerk te zien, uitgevoerd in een rode machinale baksteen uit de late 19de eeuw. Toen in 2004 het buurpand Molenstraat 18 werd gesloopt kwam de linker zijgevel van Molenstraat 16 ook aan de buitenzijde in het zicht te

liggen. In deze gevel bleek een eikenhouten ankerbalkgebint te zijn opgenomen, onderdeel van de eeuwenoude houtconstructie van het huis. Een gedeelte van het muurwerk was in 19de- en zelfs 20ste-eeuwse steen gemetseld, maar het benedengedeelte was nog opgemetseld in oudere handvormsteen van 18de of vroeg 19de-eeuwse oorsprong. Het metselwerk was zo slordig uitgevoerd dat men het waarschijnlijk van binnen uit, "over de hand", heeft gemetseld tegen de zijmuur van nr. 18 aan. De linker zijgevel heeft dus vermoedelijk nooit vrij gestaan.

Ook in de achtergevel van het voorhuis bevond zich een oude houtconstructie. Deze was wat betreft de beganegrondverdieping opgenomen in een stenen muur, gemetseld in een vroeg 19de-eeuwse handvormsteen. De muur, die de kluis scheidt van de woonvertrekken, was voor zover zichtbaar opgetrokken in een oude

handvormsteen en eveneens als vroeg 19de-eeuws te dateren. Uit het voorgaande kan al worden geconcludeerd dat de voorgevel van het pand in ieder geval een stuk jonger is dan de rest van het huis. Zijn er nog meer aanwijzingen voor deze conclusie?

Overige muurconstructies

In de "achtergevel" van het voorhuis bleef over de gehele breedte een oude eiken houtconstructie behouden. Hiervan waren al eerder van binnenuit kleine delen te zien geweest, maar pas na de sloop van het achterhuis was de constructie volledig te bewonderen. De houtconstructie bestaat uit een viertal hoge verticale houten stijlen, die aan de bovenzijde worden afgedekt door een horizontale balk, een zogenaamde muurplaat. Ter versteviging zijn er van de stijlen naar de muurplaat schuine steunbalken aangebracht, de windschoren. In de stijlen sluiten balkkoppen aan

De Molenstraat rond 1900, in noordelijke richting. De man met de fiets staat voor Molenstraat 16. Achter de beide dames een blik op het rond 1910 gesloopte stalgedeelte (detail foto particuliere collectie)

De Molenstraat in 1867, gefotografeerd in zuidelijke richting. De witte pijl wijst naar nr.16. Aan de overzijde van de straat staan nog twee huizen met houten topgevels (foto collectie Historisch Genootschap Lochem)

(met lippen), waarmee het geheel als een ankerbalkgebintconstructie kan worden geduid. De verbindingen zijn met behulp van houten toognagels verstevigd. De ankerbalken zijn nog volledig aanwezig en fungeren als “moerbalken” in de zolderbalklaag. Aan de Molenstraatzijde is de houtconstructie vermoedelijk geheel verdwenen bij het vernieuwen van de voorgevel in de 19de eeuw. Hier is dan ook een vrij jonge grenen muurplaat aanwezig. De ankerbalken zijn aan deze zijde in de stenen gevel opgelegd.

In de noordelijke zijgevel was zoals boven al is aangegeven recentelijk één van de ankerbalkgebinten in dwarsdoorsnede zichtbaar. Ook hier ontbrak de gebintstijl aan de straatzijde. De ankerbalk werd halverwege ondersteund door een smalle muurstijl, waarmee aan deze zijde dus min of meer sprake is van een vakwerkconstructie. Zowel de gebintstijl als het korbeel (de schuine balk van muurstijl naar horizontale balk) en de ankerbalk vertoonden veel brandsporen, dit in tegenstelling tot de inpandige houtconstructies, die opvallend gaaf zijn gebleven. Misschien zijn de brandsporen dan ook van een brand in het buurhuis, dat tegen nr. 16 stond aangebouwd.

Op drie van de gebintstijlen zijn merktekens aangetroffen, zogenaamde telmerken waarmee de houten onderdelen, die als een

soort bouw pakket bij de bouw werden aangeleverd, op hun juiste plaats konden worden aangebracht. De vierde stijl, gerekend vanuit het noorden, is voorzien van een gehakt telmerk III. De tweede en derde stijl zijn voorzien van opmerkelijke grote, met een scherp voorwerp geritste merken over vrijwel de volle breedte van de stijlen, aan voorzijde en zijkan-ten. De gecompliceerde tekens (gekoppelde W- en N- vormen) zijn merkwaardig, omdat men hier gezien de opzet van het pand de telmerken II en III zou verwachten. Mede gezien de aard van de merken (geritst over de volle breedte van het hout) is het niet onmogelijk dat het sporen zijn van een oudere houtconstructie en dat de gebintstijlen dus ooit zijn hergebruikt.

Ter hoogte van de noordelijke zijmuur van de kluis bevindt zich in de zolderverdieping van het voorhuis een oude, voormalige muurplaat, halverwege ondersteund door twee houten stijltjes, die op de zuidelijke ankerbalk zijn geplaatst. Op deze constructie zijn sporen van een houten beplanking aangetroffen, hetgeen er op zou kunnen wijzen, dat de zolder hier een onderverdeling kende door middel van een houten tussenwand, als een soort scheidingswand tussen de zolder boven het woongedeelte en het bedrijfs gedeelte. Deze houten scheidingswand werd overbodig toen het pand werd ingekort en de

brede deel kwam te vervallen. Beide houten stijltjes zijn bovendien voorzien van een kozijnspinning, een restant van een luikopening, dat vanuit de deel toegang gaf tot de zolder boven het woongedeelte.

Balklagen en vloeren

Boven de beganegrondverdieping van het voorhuis bevindt zich een oude balklaag, die samenhangt met de gebintconstructie van het pand. Het is een zogenaamde samengestelde balklaag, bestaande uit zware hoofdbalken, de “moerbalken”, en kleinere dunne balken, de “kinderbinten”, die haaks op de moerbalken zijn gelegd. De moerbalken bestaan hier uit de zware ankerbalken, die aan de oostzijde aansluiten in de hier behouden gebleven gebintstijlen. De ongeprofileerde eiken balken liggen dus haaks op de voorgevel. Over de ankerbalken ligt een aantal tamelijk ver uiteen geplaatste kinderbinten van vrij fors formaat. Deze onderdelen waren te zien via een opening in de zoldervloer. Ze zijn in een opvallende, heldergroene kleur geschilderd, een oude afwerkingslaag uit de tijd dat de balken nog in het zicht lagen. Over de balklaag ligt een oude zoldervloer, grotendeels bestaande uit grenen vloerdelen met losse groef. In het noordelijke deel van zolder ligt echter ouder eiken wagenschot met plankbreedtes tot 40 cm.

Kapconstructie

Het voorhuis bezit een oude eiken sporenkap. De sporenparen zijn geplaatst op de eiken muurplaat van de gebintconstructie in de achtergevel en de jongere grenen muurplaat boven de voorgevel. De sporen zijn tamelijk zwaar uitgevoerd en in de nok met houten toognagels gekoppeld. Ieder sporenpaar heeft een haanhout (de dwarsbalk in de nok), eveneens met houten toognagels gekoppeld. De twee laatste sporenparen aan de zuidzijde zijn vernieuwd in grenen. De eiken exemplaren zijn voorzien van een doorgaande nummering met gegutste telmerken, van noord naar zuid oplopend genummerd van II tot XIII. Op het vermoedelijk hergebruikte haanhout nr. VIII

staan diverse gekraste merken (o.a. XIII of XVI).

De sporenkap is naderhand op twee plekken verstevigd met een constructie van grenenhouten balken. De kap was tijdens het onderzoek niet beschoten.

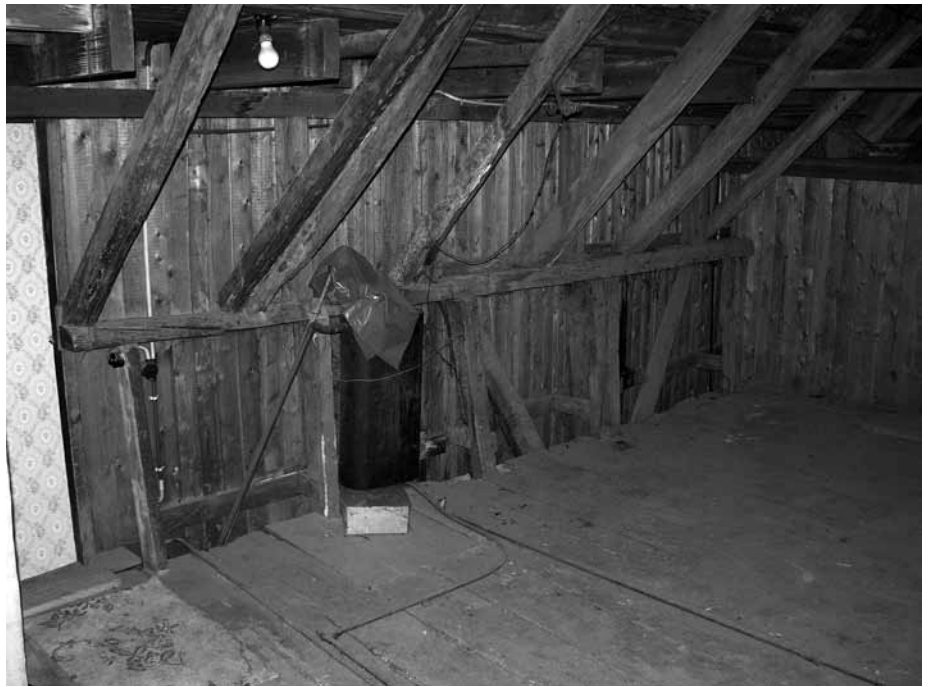
Kelder

Het voorhuis is aan de straatzijde onderkelderd met een kleine kelderruimte, die aan de zuidzijde aansluit op de noordelijke zijmuur van de kluis. De rechthoekige ruimte heeft vlak gepleisterde wanden en een stenen plafond. De ruimte is toegankelijk via een eenvoudige houten steektrap. In de gevel aan de kluiszijde was er een klein kelderlicht met stalen raam. In zijn huidige vorm is de kelder van vrij recente datum, het vermoeden bestaat dat de ruimte pas in het begin van de 20ste eeuw is gerealiseerd. Oudere onderdelen zijn hier dan ook niet aangetroffen.

Interieur voorhuis, begane grond; oude en recente indeling

Het interieur van het voorhuis werd tot de renovatie grotendeels bepaald door een vrij recente afwerking uit de tweede helft van de 20ste eeuw. Op de verbouwingstekening van 1931 was de 19de-eeuwse indeling nog te zien: toen was er links voor een kleine voorkamer met een bergplaats aan de achterzijde (deze indeling was nog aanwezig); in het midden bevond zich de winkel (ter breedte van twee vensterassen); hierachter bevond zich een ruimte die als woonkamer in gebruik was; in het rechter gedeelte bevond zich een kleine slaapkamer (dus boven de kelder).

Later zijn de winkel, het voormalige woonkamertje en de slaapkamer tot één ruimte samengevoegd. Van de winkelruimte is een klein halletje afgescheiden en ook het trappenhuis (in de zuidoosthoek) bevond zich in een afgescheiden ruimte. Van de indeling, zoals die in 2004 werd aangetroffen, was alleen de muur tussen de linker voorkamer en de grote woonruimte nog van vrij oude datum. Vermoedelijk kwam de muur in samenhang met de vernieuwing van de voorgevel

Detail van de kapconstructie en gebintconstructie in de vroegere achtergevel, in juni 2004

omstreeks 1880 tot stand. Over de indeling vóór de ingrijpende verbouwing aan het einde van de 19de eeuw is niets bekend.

Oude interieurdetails in het voorhuis

Zoals gezegd was het interieur van de beganegrond van het voorhuis in de loop der jaren nogal gemoderniseerd. Toch waren er nog enkele oudere onderdelen te vinden. In het linker voorkamertje in het noordelijke deel bevond zich

Detail gebintconstructie. Op deze stijl zijn telmerken aangebracht, foto juni 2004

De achtergevel van het voorhuis, na sloop van de achterbouw, in april 2005

nog een eenvoudig, vermoedelijk laat 19de-eeuws stucplafond met ringvormig rozet. Het houten scheidingswandje met (afgeplatte) dubbele deur naar de achterkamer dateerde eveneens in aanleg uit het einde van de 19de eeuw.

In de noordwestelijke hoek van de voorkamer was er een hoekschouw met houten schoorsteenmantel met voluutvormige consoles, alles uit het einde van de 19de eeuw. Deze kamer bezat een stenen vloer (cement), terwijl in het alkoofkamer-tje een vloer van grijze estrikken lag uit het einde van de 19de eeuw.

Kluis

De kluis bezit geheel gepleisterde zijwanden, die behoudens een hoge zwart geschilderde plintzone geheel wit zijn geschilderd. In de ruimte een enkelvoudige balklaag uitgevoerd in eiken.

De kluis gaf via een vrij jonge opgeklampte deur toegang tot het achtererf. Tevens zijn in de steeg onderdelen van de gebintconstructie te zien.

De bouwgeschiedenis in fasen

Met behulp van de aangetroffen bouwrestanten en studie van het oude bronnenmateriaal kan de bouwgeschiedenis van het huis worden gereconstrueerd.

1 Oudste constructie: vakwerkhuis, 17de eeuw

Het voorhuis bevat nog veel restanten van een historische houtconstructie, die bestaat uit een

reeks ankerbalkgebinten, een balklaag en sporenkap. De huidige dwarshuisopzet blijkt een zeer oude oorsprong te hebben. Dit is niet alleen afleesbaar aan de historische kapconstructie, maar ook aan de houtconstructie in de voormalige achtergevel van het voorhuis. In deze gevel zijn vier eiken gebintstijlen opgenomen, behorende bij ankerbalkgebinten, waarvan ook de ankerbalken nog aanwezig zijn. Van de constructie resteren verder de meeste schoren en de muurplaat. Aan de straatzijde ging de gebintconstructie verloren bij een verbouwing in de 19de eeuw. De hier ooit aanwezige gebintstijlen zullen deel hebben uitgemaakt van een vakwerkgevel.

Het huidige pand telt drie gebintvakken en een half gebintvak ter hoogte van de inpandige kluis. Het oorspronkelijk pand liep getuige oude foto's en de kadastrale kaart van 1832 iets verder door in zuidelijk richting, minstens nog over anderhalf gebintvak.

In dit verdwenen gedeelte bevond zich vermoedelijk een deel met stal, zoals nog bekend van oude foto's. Na de sloop van deze deel werd een geheel nieuw huis op het vrijkomende perceel gebouwd. De vroeg 20ste-eeuwse linker zijgevel van dit huis begrenst tegenwoordig de smalle kluis. Deel en woning waren vermoedelijk van oorsprong af gescheiden door een muur ter plekke van de huidige noordelijke kluismuur. Hierop wijzen de lig-

ging van de kelder en sporen in de huidige muur en de erboven liggende houtconstructie. Op de zolder bevinden zich namelijk restanten van een muurplaat, stijltjes met sponning van een vroeger luik en sporen van een houten beschieting. Mogelijk kon de zolder van het woongedeelte dus vanuit de deel, via een luik in een houten wand, worden bevoorrad.

Op een grenen sporenpaar na is ook de gehele eiken sporenkap behouden gebleven. Ieder sporenpaar heeft, zoals gebruikelijk, een haan-hout. De gehele constructie kan op grond van het materiaalgebruik (eiken), de toegepaste verbindingen en telmerktypen, alsmede door de typische schoorconstructie bij de gebintstijlen, nog wel in de 17de eeuw worden gedateerd. Enkele onderdelen lijken op grond van nog oudere telmerktypen en sporen van oudere houtverbindingen als hergebruikt materiaal te zijn toegepast.

Bouwsporen van oude kaphellingen in de linker zijgevel en het thans nog aanwezige afsteekje boven de kluis bij de achtergevel, doen veronderstellen, dat het huis reeds vroeg over de volle breedte een diep afgestoken achterschild heeft gehad. Het is uit het onderzoek vooralsnog niet duidelijk gebleken of de achtergevel van het voorhuis oorspronkelijk geheel vrij heeft gestaan of dat de aanwezige gebintstijlen de scheiding vormden tussen woongedeelte en een "buitenstijlruimte". Restanten van oud metselwerk tussen de gebintstijlen wijst er in ieder geval wel op, dat op beganegrondniveau de constructie bij wijze van een vakwerkmuur was opgevuld.

Uit het bovenstaande blijkt dus dat Molenstraat 16 is ontstaan uit een breed opgezet één- of hooguit tweebeukig 17de-eeuws vakwerkhuis, dat evenwijdig aan de straat stond en dat was ingedeeld in een woonruimte en een daarnaast gelegen stal, onder één kap. Dit type stadsboerderij is vrij bijzonder voor de binnenstad van Lochem. De tot nu toe bekende, overigens allemaal verdwenen, voorbeelden

bestaan uit driebeukige hallehuis-achtige constructies (Achterstraat, Zuiderwal) of uit woonhuizen met een aan de achterzijde gelegen deel met stallen (Walderstraat, Molenstraat). In de Walderstraat stond ook een stadsboerderij, die uit twee naast elkaar gelegen afzonderlijke gebouwen bestond: een huis en een grote stal, elk op een eigen diep perceel.

2 Modernisering eerste helft 19de eeuw

In de eerste helft van de 19de eeuw is de stadsboerderij verbouwd. Het pand werd voorzien van een geheel nieuwe gepleisterde voor-gevel. Hiervoor werden de oude

gebintstijlen met korbelen, schoren en muurplaat aan deze zijde weggebroken. De ankerbalken werden opgelegd in de nieuwe voorgevel. Mogelijk dateren uit deze periode ook de noordelijke kluismuur (oorspronkelijk mogelijk een geheel houten gevel) en de baksteenvullingen tussen de gebintstijlen van de achtergevel. Over het interieur in deze periode is niets bekend.

3 Winkelwoonhuis tweede helft 19de eeuw

In de tweede helft van de 19de eeuw is het huis nogmaals ingrijpend verbouwd, in samenhang met de nieuwe of uit te breiden winkel-functie. Rond 1880 werd voor het

pand een geheel nieuwe bakstenen gevel geplaatst. Het bakkerswinkeltje kreeg een pui met houten venster- en deuromlijstingen. Ook het interieur van het woongedeelte werd gemoderniseerd. Hiervan resteerden onder meer het voor- en achterkamertje in het noordelijke deel van het huis. Het is niet helemaal duidelijk of de bakkersoven in het achterhuis in aanleg ook uit deze periode dateert. Op de bouwtekening van 1931 wordt gesproken van een bestaande bakkerij met oven ter plekke van het nieuw te bouwen achterhuis. Delen van het muurwerk en de oven zijn in de nieuwbouw geïntegreerd.

4 Sloop van de deel met stallen, circa 1910

Omstreeks 1910 werd het zuidelijke gedeelte van het pand gesloopt. Het betrof de kleine deel, die met een brede deur toegankelijk was vanuit de Molenstraat. De scheidingmuur met de woning bleef bestaan, alsook een smalle strook ter breedte van een half gebintvak, zoals te zien is aan de in de kluis zichtbare delen van de gebintconstructie en de balklaag. Op het vrij gekomen perceel werd een nieuw winkelhuis met bovenwoning gebouwd. De nieuwe linker zijgevel van dit pand vormt de zuidelijke zijmuur in de kluis. In de zolderverdieping van het oude pand werd ook het een en ander gewijzigd. Zo verdween de houten gevel met luik boven de noordelijke kluisgevel en werden enkele sporen bij de aansluiting op het nieuwe buurpand vernieuwd.

5 Bouw van het achterhuis, 1931

In 1931 is ter plekke van de oude aanbouw tegen de achtergevel een nieuw achterhuis gebouwd. Dit gebeurde met gebruikmaking van delen ouder metselwerk (vooral in de noordelijke zijgevel) en met behoud van de bestaande bakkerij met oven. Het nieuwe bouwdeel kreeg een volledige tweede bouwlaag, waarin zich een slaapkamer (aan de zuidzijde) en een grote zolder (noordzijde) bevonden. Waarschijnlijk dateert ook het trappenhuis, ingebouwd in het voorhuis, uit deze periode.

Detail achtergevel, na sloop achterhuis, april 2005

Gezien het dakpantype, dat in de eerste helft van de 20ste eeuw veel werd toegepast, is bij deze verbouwing mogelijk ook de dakbedekking van het voorhuis vernieuwd.

6 Recentere wijzigingen

Sinds 1931 is het uiterlijk van het pand nauwelijks veranderd. Inwendig onderging het pand wel diverse wijzigingen.

De winkel verdween uit het voorhuis. Ten behoeve van een grotere woonkamer werden de voormalige winkelruimte, de hierachter gelegen kleine woonkamer en een slaapkamertje aaneengesloten tot één grote woonruimte. Bij de voormalige winkelingang werd een halletje gerealiseerd. In het interieur verdwenen de meeste 19de-eeuwse details uit het zicht.

Ook het interieur van het achterhuis uit 1931 onderging modernisering. De meeste details uit de bouwperiode werden aan het zicht onttrokken door nieuwe wand- en plafondafwerkingen. Op de verdieping werd de zolder gesplitst in twee extra slaapkamertjes, die bereikbaar werden gemaakt via een smalle gang. Bij de recente renovatie in 2005 is het interieur volledig gewijzigd en werd de achterbouw gesloopt.

De historische betekenis van Molenstraat 16

Uit het bouwhistorisch onderzoek bleek dat het pand Molenstraat 16 een opmerkelijke bouwgeschiedenis heeft en heel veel ouder is dan de laat 19de-eeuwse voorgevel doet vermoeden. Een huis met bijzondere historische waarde dus. De conclusie was dat de oudste onderdelen teruggaan tot de 17de eeuw en de zeldzame restanten zijn van een dwars geplaatst éénlaags vakwerkhuis met een eiken houtconstructie. Hiermee behoort het pand tot de oudste woonhuisbebouwing in de kern van Lochem en is het één van de weinige nog zichtbaar historische panden in de Molenstraat. Deze bijzondere constructie is van belang voor de ontwikkelingsgeschiedenis van de plaatselijke bouwkunst en geeft ondanks alle wijzigingen een goed en nog duidelijk afleesbaar beeld

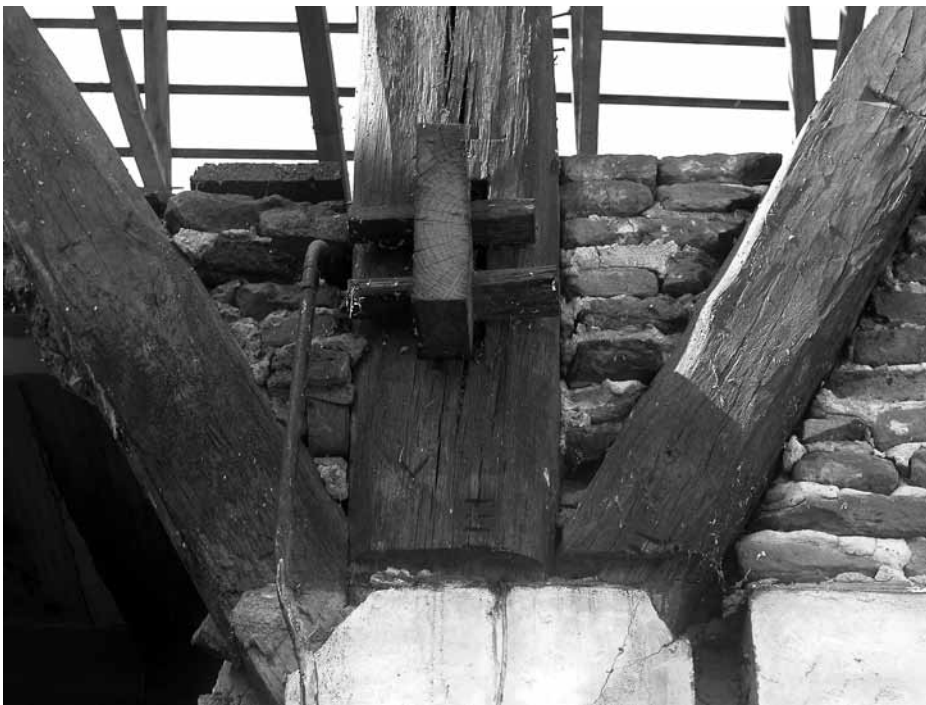

Detail gebintconstructie in achtergevel, april 2005

van de wijze, waarop in Lochem in de 17de, 18de en 19de eeuw huizen werden gebouwd en verbouwd. Verder is vermeldenswaard, dat het pand het enige overgebleven vakwerkhuis in Lochem is, dat als dwarshuis, dus evenwijdig aan de straat, is gesitueerd. De gave beeldbepalende laat 19de-eeuwse voorgevel bezit als bijzonderheid een grotendeels intact gebleven winkelpui uit de periode rond 1880, van een binnen de kern van Lochem destijds gebruikelijk, maar nu zeldzaam geworden type. Helaas konden bij de recentelijke renovatie niet alle historische onderdelen worden behouden, maar gelukkig bleven de oude hoofd- en kapvorm, de karakteristieke houten winkelpui en ook onderdelen van de bijzondere houtconstructies intact.

Literatuur en bronnen

- F.F. Ambagtsheer, *Ontwikkeling van de stad Lochem*, (vakoeuvre) Ontwikkeling Nederlandse nederzettingen, TU Delft, faculteit der Bouwkunde, werkgroep Restauratie, maart 1991
- G. Berends, *Historische houtconstructies in Nederland*, uitgave van Stichting Historisch Boerderij-Onderzoek, Arnhem 1996
- E. Jans, *Burgerhuizen tussen IJssel en Eems 1400-1850*, Zutphen 1989
- C.J. Frank, "Die Godt betrowt, heeft wel gebowt. Historische vakwerkhuisen in Lochem", in: *Lochem en z'n Scholtamp. Artikelen geschreven en gebundeld ter gelegenheid van het 10 jarig bestaan van de Historische Vereniging Lochem - Laren*, Lochem 1993, p.93-103
- J.G.M. van Hoorn, "Stadswandeling omstreeks 1820", in: *Scholtamp van Lochem. Tijdschrift van de historische vereniging Lochem-Laren*, uitgave Land van Lochem 2006 nr. 1

Details ankerbalkgebint in de achtergevel, april 2005

Land van Lochem 2006 nr. 1

nr.12, december 1987, p.89-93

- H. Janse, *Houten kappen in Nederland 1000-1940 (Bouwtechniek in Nederland 2)*, Amsterdam/Zeist 1989

- J. Klein Egelink en A. Dieperink, *Geschiedenis van de Lochemse straten in woord en beeld*, Lochem 1987

- W. Klomp en J.M. Somer, *Lochem in oude ansichten*, Zaltbommel 1982, p. 5, 6

- Monumenten Advies Bureau, *Redengevende beschrijving Molenstraat 16, Lochem*, 23 oktober 1990

- E. Palboom, "De nederzetting in de middeleeuwen", in: *Over stad en scholtambt Lochem. 1233-1983. Een beschrijving na 750 jaar*, Lochem 1983, p. 55-58

- A.G. Schulte, "Monumenten in Lochem", in: *Over stad en scholtambt Lochem. 1233-1983. Een beschrijving na 750 jaar*, Lochem 1983, p. 203-238

- J. M. Somer, *Lochem vroeger en nu*, Enschede 1971, p.29, 30, 27, 28, 69 en 96

- H.L. Steenblik, "Branden in Lochem en hun gevolgen", in: *Jaarboek Achterboek en Liemers, deel 11*, 1988, p. 42-51

- L. Straaijer, *Het gebruik van hout in Achterboekse dorps- en stadshuizen*, z.p. 1977 (hoofdstukken over houtskeletbouw)

- *Kadastrale Atlas Gelderland 1832. Lochem, Laren, Vervolde*, Arnhem 2003

- J.J. Voskuil, *Van vlechtwerk tot baksteen. Geschiedenis van de wanden van het boerenhuis in Nederland* (uitgave van de Stichting Historisch Boerderij-Onderzoek), Arnhem 1979

- Bouwtekeningen Archief
Bouw- en Woningtoezicht Lochem

- Fotocollectie Historisch Genootschap Lochem-Laren-Barchem
- Gelderland in Beeld (fotocollectie Gelderland Bibliotheek)

- Particuliere fotocollectie en historische documentatie C.J. Frank